

Kérdések Fichte *Az ember rendeltetése* című művéhez
(Az oldalszámok a Magyar Helikon 1976-os kiadására vonatkoznak.)

Első könyv – Kétely

13. oldal. „birtokomba venni a nekem kijáró méltóságot” Miben áll ez a méltóság?
14. Megragadom a tovasiető természet röptét, s egy percre feltartóztatom. – Figyelje meg, hogy Fichte a természetet alapvetően mozgásban lévőnek látta! Vö. „Ámde a természet tovasiet” (17); „nyugalmi állapotot fejez ki, a változások megpihenésének állapotát” (20)
14. „A természetet gondolkozom” – Az előző bekezdések alapján azt várnánk, hogy Fichte önmagáról fog gondolkodni. **Olvasás közben figyeljen arra**, hogyan szolgálja a természetről való gondolkodás az önmegértést! Igyekezzen feltárni, milyen következményei vannak annak, hogy Fichte önmagát a természetből kiindulva akarja megérteni! Volna más kiindulópont is? Más eredményre jutna Fichte, ha ezt választaná?
17. „Azért, mert éppen azok a meghatározások előzték meg őket” – Fichte itt egy nagyon fontos döntést hoz, előfeltevést fogad el. A dolgok jelenlegi állapota az őket időben megelőző állapottól függ. El tudja képzelni, hogy valaki ezt másképp gondolhassa? El tud képzelni olyan állapotot, amely attól függetlenül áll fenn (következik be), hogy mi volt korábban? Tehát olyan állapotot, amely bizonyos értelemben abszolút kezdet, mert független az őt megelőző állapottól? Esetleg semmi mástól nem függ, csak önmagától?
18. „minden adott pillanatból kiindulva meg tudnám találni” – A magyar fordítás itt hiányos. Az eredetiben ez áll: „pusztán a gondolkodás által meg tudnám találni”. Tegyük fel, hogy az előzőek alapján elfogadjuk, hogy a világegyetem minden múltbeli és jövőbeli állapota meghatározott! Milyen premisszákat kell még ahhoz elfogadni, hogy azt is igazolva lássuk, hogy a megismerés (sőt pusztán a gondolkodás) képes megragadni ezeket az állapotokat? Úgy tűnik ugyanis, hogy más dolog tudni, hogy minden meghatározott, tehát hogy valamilyen, mint tudni azt is, hogy pontosan milyen.
20. „hiányosságról árulkodott nekem” – Fichte itt hiányosságként fogja fel azt, hogy valami nem önmaga által meghatározott, hanem valami más, egy korábbi állapot teszi olyanná, amilyen, hogy egy korábbi állapottól függ. Amikor azt írja, hogy a „kedvükért rajtuk kívül még valamilyen másik létezés” is fel kellett tételeznie, ezt úgy érti, hogy rászorulnak egy másik létezésre. Úgy tűnik ebben az értelemben a világon minden tökéletlen. **Olvasás közben figyeljen arra**, talál-e Fichte olyasmit, ami nem az!
20. „A dolog meghatározatlanságának állapota tehát” – A „tehát” szó arra utal, hogy Fichte itt következtetést von le. Állítása valamiképpen az előzőekből következik. Rekonstruálja ezt a következtetést! Emlékezzen vissza arra, amit korábban a mozgásról és a feltartóztatásról megállapított! (Egy szómagyarázat: egy dolog meghatározottsága a filozófiában gyakorta azt jelenti, hogy a dolog ilyen és ilyen, vagyis a minőségét.)
20. „valamilyen pusztán szenvedésnek az állapota” – A szenvedés itt természetesen nem pszichikai jellegű fogalom, hanem a cselekvéssel ellentétes valami. Mint amikor azt mondjuk: a cselekvésünk tárgya valamilyen hatást szenved el.
21. „A minőség nem hozza létre önmagát, és nem hoz létre valami mást önmagán kívül.” Ez a kijelentés sajátos viszonyban áll azzal, amit rövidesen az erőről fogunk megtudni. Az erő, mint a következő bekezdés mutatja, igenis képes meghatározásokat vagyis „valami mást önmagán kívül” létrehozni, pár sorral lejjebb ezt olvashatjuk, „önmagát hozza mozgásba”. A minőség és az erő meglehetősen eltérő természetűnek mutatkozik. Kapcsolatba tudja hozni ezt a mozgás és a feltartóztatás korábban érintett témájával?
22. „keresztül-kasul meghatározott erő” – Miért kell meghatározottnak lennie ahhoz, hogy elgondolható lehessen? (Tegyen egy kísérletet! Próbáljon meg elgondolni egy tetszőleges erőt! Valami meghatározottat gondolt?)
24. „maguk ezek az erők, valamelyik meghatározásukban” – Fichte már korábban is utalt erre: „a tárgy voltaképpen lényegét alkotó erő”. Hogyan képzelhető el, hogy egy tárgy (lényege) azonos legyen egy erővel? Ne tévessze szem elől azt sem, ami eddig a mozgásról és a feltartóztatásról kiderült!
26. „akitől te származol” – A természetről folytatott vizsgálódás itt ér el tulajdonképpen céljához, hogy az emberről, sőt „magamról” derítsen ki valamit. Próbálja újra áttekinteni azt a gondolati ívet, amelyet a szerző eddig befutott!
26. „mindazzal együtt, amit a magaménak nevezek” – Az előző bekezdések alapján megalapozott-e a „mindazzal együtt” kitétel? Nem gondolható el valami olyasmi bennem, ami nem a természeti szükségszerűség eredménye?
26. „Csak mások számára léteztem, nem önmagam számára” – Ez egy Fichte más műveiből is ismerős fordulat. Egy öntudatlan csecsemő nem létezik maga számára (mert nem tud magáról), de létezik mások

számára, akik tudnak róla. Lehetséges, hogy Fichte itt önmagáról és a keletkezéséről nem fizikai értelemben beszél, hanem mint tudatos lényről?

26. „már voltam, mielőtt léteztem volna” – Mivel korábban (17) Fichte amellel köteleződött el, hogy valaminek (ott: meghatározások) a létrejötte időben őt megelőző hatóókat tételez fel, itt jogosan mondja, hogy egy önmagát létrehozó valaminek időben meg kellene előznie önmagát. De itt is ugyanaz a kérdés, mint ami már korábban is felmerült: Nem lehetséges-e abszolút kezdet?

27. „magam is a természet része vagyok” – Figyelje meg, hogyan köteleződik el Fichte egyre jobban amellel, hogy ő *mindenestül* a természet része! Gondolja végig újra az előző két bekezdés alapján (a homokszemcsével kapcsolatos érvelés végét is figyelembe véve), milyen alapon állítja ezt! Kizárják-e a felhozható érvek, hogy az ember természetfeletti aspektussal *is* rendelkezzen?

28. „Miért haboznék elismerni” – Tegye fel a kérdést fordítva is! Van-e valami okom („amaz affektuson”, vagyis a megütközésen kívül) arra, hogy mindent ugyanolyan fajtájúnak gondoljak? Következik-e abból, hogy a forma és a mozgás természeti erő megnyilvánulása, az, hogy a gondolkodás is az?

28. „a legegyszerűbb moha kialakulását is” – Fichte kora óta a genetika és az evolúcióelmélet segítségével az anyag immanens törvényeiből a tudomány elég jól meg tudja magyarázni a moha kialakulását. Következik-e ebből valami Fichte érvelésére nézve?

28. „belőlük magukból kell minden megmagyarázhatót magyarázni” – Vajon honnan tudja ezt Fichte? Miért gondolja, hogy ezek „eredendőek”, vagyis nem vezethetők már vissza valami másra?

28. „mert a gondolkodó lény természettörvények szerint keletkezik és fejlődik” – A „mert” szó jelzi, hogy itt egy következtetésről van szó. Meggyőző itt Fichte érvelése?

29. „Alak, sajátos mozgás és gondolat nem függenek egymástól” – Vajon milyen alapon állítja ezt Fichte? (Korábban ugyanis volt már szó róla, hogy a különböző erők kapcsolatban állnak, módosítják, korlátozzák egymást, tehát függenek egymástól.) Figyeljen arra, hogy fenntartja-e Fichte később is ezt az állítását!

30. „Az ember, valamennyi egyesült természeti erőnek a különös meghatározása” – Úgy tűnik, hogy ez az ember definíciója, amely összhangban van azzal, amit korábban az erőről, mint a tárgyak lényegéről olvastunk. Összhangban van-e ez azzal is, amit ön gondol az emberről? Milyen eltérések vannak?

32. „lehetetlen, hogy valami más legyen” – Hasonlítsa össze a szakasz utolsó mondatait azzal, amit korábban (17–18) tudtunk meg! Most már feltárható a megelőző oldalak érvelésének logikája: Mivel a természet szükségszerű és kiszámítható, továbbá mivel én *mindenestül* a természet része vagyok (magam is természet vagyok) én is szükségszerű és kiszámítható vagyok.

32. „ezt a tudatot igen jól megmagyarázhatom” – Rekonstruálja ezt a magyarázatot!

32. „közvetlen tudatom csak önmagamról van” – Mit jelent ez a tétel? Valóban így van ez?

32. „amit énemnek, személyemnek nevezek” – Próbálja megragadni, hogy mit is nevez Fichte ének, énjének! Vegye figyelembe, hogy szabad, korlátozott és kényszer alatt álló lénynek is tekinti magát, mégpedig rendre bizonyos körülmények között, amelyekre (a bekezdés 33. oldalra eső részében) a „ha”-val bevezetett mellékmondatok utalnak!

33. „Ezért találom magam egyáltalán *önálló* lénynek.” – Miért? Rekonstruálja a magyarázatot!

33–34. „szabadnak fogja találni magát, mert” – Definiálja, hogy mit ért itt Fichte szabadságon!

33–34. Mi a célja a fáról szóló fejtegetésnek? Hogyan kapcsolódik az előző bekezdéshez?

34. „de ha az egész természetnek *utánagondolok*” – A német eredetiben nem szerepel a „de” szó, és az „utánagondolni” ige is némiképp félrevezető fordítás. Az eredetiben két különböző ismeretforrás (közvetlen öntudat és gondolkodás) és ennek két különböző adata (szabadság és szükségszerűség) van egymás mellé állítva mint két egyaránt kétségbe nem vont adat. Ezek azért nem ellentétesek egymással, hanem egymásnak alárendeltek. Fichte azzal az állítással zárja ezt a részt, hogy a közvetlen öntudatot a természetről való gondolkodás eredményeiből kell magyarázni. Hogyan szól ez a magyarázat?

34–35. A filozófiatörténet sokféle modellt dolgozott ki a gondolkodás és a létezés, a tudat és a lét egymáshozrendelésére (vö. Kant kopernikuszi fordulata). Melyikhez áll közel az, amit Fichte itt előad?

35. „Ugyanilyen érthetővé válik az is, hogy tudatában vagyok a kívülem létező testi tárgyaknak” – A magyar fordítás hangsúlya némiképp eltér az eredetétől. Ami érthetővé válik, az nem annyira az a tény, hogy tudatában vagyok nekik, hanem maga ez a tudat, e tudat *tartalma*. Itt a külvilág realitásának a szkeptikus filozófiából jól ismert problémájáról van szó. Hogyan bizonyosodik meg Fichte arról, hogy a nem ő van egyedül a világban, hanem vannak rajta kívüli testi tárgyak is, sőt arról is, hogy mik azok?

35. „Az előbbiből *kiszámítható* az utóbbi” – Mi itt az előbbi és az utóbbi?

36. „nem kívülem van, hanem bennem magamban” – Ez nagyon fontos tétel, és nagyon különös is. Azt állítja, hogy a külső dolgokról nem azért tudok, mert befogadom őket, ami nagyjából az érzékelést jelentené (tehát nem „a külső dolgok amaz állítólagos befolyásából és hatásaiból”), hanem ha *magamba* tekintek,

akkor tudom meg, mi van *kívül*. Az egész mű megértésének szempontjából fontos, hogy megpróbálja ezt minél pontosabban, részletekbe menőbben elképzelni. – Vajon hogyan függ mindez össze a 29. oldal tételével: „Alak, sajátos mozgás és gondolat nem függnék egymástól”? – Mennyiben hasonlít ez a felfogás a korai Fichtének arra a gondolatára, hogy az ént korlátozza a nem-én ?

36. „Ugyanezen az úton jön létre” – Ez a nehezen követhető bekezdés azt állítja, hogy nemcsak a külvilág testi tárgyairól szerzek úgy tudomást, hogy *magamba* pillantok, hanem a többi emberről mint szellemi lényről is. Őket sem kívülre pillantva veszem észre. Gondolataim az összes lehetséges gondolat egy részét teszik ki csupán, a többi gondolathoz más gondolkodóknak kell tartozni.

36. „minthogy csupán következtetés útján jutok el hozzájuk, nem bennem, hanem más gondolkodó lényekben vannak” – Itt a következtetés révén jutok ki önmagamból. Miért nem az én gondolatom, amire csak következtetek?

36. „– Röviden” – Fichténél a magányos (tehát nem közbeékelést keretező) gondolatjeleknek rendszerint tagoló funkciójuk van. Néha egy bekezdést is ilyen gondolatjelek zárják (pl. az eredetiben mindkét a 36. oldalon befejeződő bekezdés végén gondolatjel van a pont után). A bekezdés közepén található gondolatjeleknél pedig olykor akár új bekezdést is lehetett/kellett volna kezdeni. Vajon a „Röviden” előtti gondolatjel mennyire éles határt jelöl? Más szóval, amit itt Fichte röviden még jobban elmagyaráz, az csak a más szellemi lényekre való következtetés logikája, vagy ez a magyarázat éppen annyira tartozik a rajtam kívüli tárgyak tudatának eredetéhez is?

34–36. A 18. oldalon (az eredeti alapján kiegészítve) ez állt: „A természet megállás nélkül végighalad lehetséges meghatározásainak végtelen során [...] minden adott pillanatból kiindulva pusztán a gondolkodás által meg tudnám találni a világegyetem minden lehetséges állapotát”. Mutassa meg, hogy a külvilág és benne a rajtam kívüli gondolkodó lények léte és állapotai valóban „pusztán a gondolkodás által” levezethetők!

38. „Ha valahol létezik valamilyen képzet, úgy létezni kell a neki megfelelő létnek is” – E tétel két úton is hihetőbbé válhat. Egyrészt ha felidézünk, hogy mit olvastunk a 29. oldalon (a középső bekezdés második felében), másrészt ha újra meggondoljuk, hogy hogyan szerzünk tudomást a külvilág tárgyairól, a „létről”.

40. „a megkívánás összhangban van természetünkkel” – A következő mondatban az „utóbbi” (mint a német eredetiből kiderül) az ember voltunk osztatlan erejének törekvését jelenti. Ez a törekvés, amely természetünkkel is összhangban van, az *erkölcsi törvény*. Két dolgot érdemes hangsúlyozni. 1. Fichte szerint az erkölcsi törvény nem valami kívülről ránk erőltetett szabály, hanem a természetünket képező *erőtípusok* közül a legmagasabb rendűnek a megnyilvánulása. 2. Az erkölcsi törvénnyel való kapcsolatunk a Fichtére nagy hatást gyakorló Kant óta a szabad mivoltunkkal függ össze. (Akkor vagyok szabad, ha csak az erkölcsi törvény alatt állok.) Tekintse át újra a 32–33. oldalakat, ahol a szabadság meghatározásáról volt szó. A szabadság, éppúgy, mint most az erkölcsi törvény, a természetünk megnyilvánulásával függött össze.

40. „De ettől még nem kevésbé erény az erény” – Igazolja ezt az állítást az erény és a bűn korábbi meghatározására támaszkodva!

41. „Ámde a vétkezés és felrovás fogalmainak nincs semmi értelme, hacsak nem a külső jog vonatkozásában” – Vagyis erkölcsi vonatkozásban nincs értelme, jogiban van. Hasonlítsa össze a jog és az erkölcs fogalmát!

43. „ellenkezik létezőm legbensőbb gyökerével, az egyetlen céllal, amelynek kedvéért képes vagyok létezni” – Mi ez a gyökér, és mi ez a cél?

44. „Talán abban a kellemes tévhitben kellett volna leélnem az életemet, amely beburkolt engem” – Mi volt ez a tévhit?

44. „fel kellett tennem a kérdést; nem is én tettem fel” – Miért kellett feltennem? Miért nem én tettem fel?

45. „Mindenekelőtt a hajlamot akarom világossá tenni” – Nevezze meg, miféle hajlamról van szó!

45. „Ama szabadság, mely egyáltalán nem az én *tulajdon* szabadságom” – Tekintse át újra a 32–34. oldalakat, ahol a szabadságfogalomról esik szó! Miért mondja Fichte, hogy ez nem az én szabadságom? – Milyen idegen erőnek tulajdonítja most ezt a szabadságot? – Miért feltételes és miért fél szabadság ez?

45. „magam legyek meghatározásaimnak végső alapja” – Ezt (és a 48. oldal megfogalmazást: „én akarom azzá tenni magamat, ami leszek”) akár a szabadság alternatív meghatározásának is tekinthessük. Állítsa a lehető legélesebben szembe ezt a szabadságfelfogást a korábbival!

45–46. „az én megnyilvánulásaimnak mikéntjét ne határozzák meg külső erők” – Többek helyen olvastuk, hogy a maga természete szerint megnyilvánuló természeti erőt korlátozzák, meghatározzák saját korábbi megnyilvánulásai és más erők megnyilvánulásai. Mutassa ki, hogy a második szabadságfogalomból logikusan következik, hogy Fichte mentesíteni akarja a szabadságát az ilyen korlátozásoktól!

46. „Szabadon megalkotott célfogalom alapján” – A filozófiai hagyomány szerint a gondolkodás és az akarás együttműködik, mivel a gondolkodás jelöli ki a helyesnek vélt célt, amit aztán az akarás akar. Egy cél ismerete nélkül nem volna mit akarni. Vesse össze a hagyomány itt érvényesülő akaratfelfogását a 39. oldalon található „akarásról” szóló meghatározással!

47. „neki azonban nem szabad hatnia rám” – Ez a követelmény nemcsak annak újbóli megfogalmazása, hogy „az én megnyilvánulásaimnak mikéntjét ne határozzák meg külső erők” (45–46), hanem annak is, hogy Fichte elutasítja, hogy „a külső dolgok amaz állítólagos befolyásaival és hatásaival” (36) magyarázzuk a rajtunk kívüli dolgok tudatát. Próbálja a maga számára érthetővé tenni, mi a kapcsolat e két korábbi szöveghely és a mostani között!

48. „ez itt a kérdés” – Itt két különböző kérdés fogalmazódott meg. A következőkben figyeljen arra, hogy melyikre milyen választ kapunk!

4 8. „ha bizonyos tekintetben már az vagyok, ami még nem vagyok” – Fichte ezt „első látszatra” képtelenségnek tekinti. Hasonlóképpen a 26. oldal alján ez áll: „A legnagyobb képtelenség volna feltételezni, hogy – önmagamat létrehozandó – már voltam, mielőtt léteztem volna.” Most azonban Fichte csak első látásra érez itt képtelenséget, és a folytatásban elmagyarázza, hogyan lehetséges ez a „képtelenség”. Mi változott? Miért nem képtelenség már az, ami korábban még az volt? Vegye figyelembe azt is, hogy korábban a képtelenség az idővel és az oksági viszonyokkal függött össze, és az idődimenzió most is szerepet kap!

49. „a növény sajátlagos erejében van megalapozva, de nem *számára*” – Vagyis nem tud róla.

49. „nem válhatnak tudatosá” – Itt a fordítás kétértelmű. Helyesebben: „nem képesek tudatot birtokolni” (des Bewußtseins unfähig sind). Az olyan dolog, amelyik számára nem tudatosulnak az előtte álló lehetőségek, nem is tudja ezek valamelyikét akarni, nem tudja magát elhatározni, hogy megvalósítsa valamelyiket ezek közül, hogy éppen így és ne máshogy határozódjon meg. Ami azonban tudattal bír, annak *számára* (és nem csak *benne*) vannak lehetőségek (előbb, mint hogy megvalósulnának), és ezek közül tud saját maga választani. Eldöntheti, hogy a sok lehetőség közül milyen legyen, milyen meghatározottságai legyenek, vagyis maga határozza meg magát, nem „kívülről kell megkapnia a maga teljes meghatározását.” Az ilyen lény szabad.

50. „intelligenciák esetében” – gondolkodó lények esetében

50. „elhamarkodottság volna rájuk is kiterjeszteni” – Korábban néhol már láttuk, hogy Fichte általánosított. Pl.: „Mért haboznék elismerni...” (27), vagy amikor önmagát mindenestül a természet részének, „a természeti szükségszerűség eme láncolatának egyik láncszemének” (26) nyilvánította. Most ezeket az általánosításokat próbálja visszavonni. Foglalja össze a gondolatmenetet, miért is gondolja Fichte, hogy „elhamarkodott dolog volna rájuk is kiterjeszteni”!

50. „de bennük kétségkívül elgondolható” – Tehát a szabadság (második, módosított értelmében is) elgondolható, és csak „első látszatra teljesen képtelen fogalom”. Foglalja újra össze, hogyan elgondolható, hogyan lehetséges az, amit a szabadság második fogalma foglal magában!

51. „kiterjesztem az intelligencián túlra is” – A fordítás hibás. Helyesen: az intelligenciára is.

53. „agyrem: kézzelfoghatóan kimutatható, durva csalódás” – Úgy tűnik, itt arról van szó, hogy a korábban tárgyalt determinista rendszer segítségével mutatható ki. De valóban kimutatható? Hiszen az 51. oldalon ezt olvastuk: „a két állítás közül egyik sincs kielégítően megalapozva”.

54. „közvetlen öntudatod álláspontján állasz” – A bekezdés további részében az öntudat álláspontjáról, illetve a „a világegyetem áttekintésének magasabb álláspontjáról” vesszük szemügyre ugyanazt, és azt találjuk, hogy a második állásponttól megmagyarázható az, amit az elsőről látunk. Mi a viszony e magyarázat és a között, amiről a 32–34. oldalon van szó? Hiszen ott is a közvetlen öntudat egy adatának (hogy szabadok vagyunk) egy másik szempontból való magyarázata történt.

Második könyv – Tudás

59. „olyan életre születtem, melynek igazsága és jelentősége kétségessé vált számomra” – Idézzé fel, mi volna ez az igazság és ez a jelentőség, és hogy miért is vált kétségessé!

60. „Feltessed tehát, hogy ezek a tárgyak itt [...] valóban kívüled léteznek?” – Mit nyernénk a kétellyel szemben, ha kiderülne, hogy ez a feltevés hamis?

60. „Később talán visszavonod majd az állítást, hogy a tárgyakat látod és tapintod és hallod” – Azt kell visszavonni, hogy a *tárgyakat* látja, vagy azt, hogy a tárgyakat *látja*?

60. „Később talán visszavonod” – Keresse meg a helyet, ahol visszavonja! – Magyarázza el részletesen saját szavaival, miért kell visszavonnia! – Milyen állítást kell helyette elfogadnia?

60. „Vagy [nem így van?]” – Hogyan? Mi az az „így”?

61. „csupán azáltal tudsz a tárgyról, hogy tudásod [tudásod] van látásodnak, tapintásodnak s í. t. erről a meghatározásáról.” – Ez a Szellem érvelésének kulcspremisszája, amelyből szinte minden következni fog. Igaz ez a premissza (abban az értelemben, ahogy felhasználja)?

61. „ezekre a kijelentésekre támaszkodik” – Hogyan éti ezt a „támaszkodást” a Szellem? Szabad így érteni?

61. „Nos, azt honnan tudod, hogy látsz, hallasz, tapintasz?” – Ezzel egy új gondolati egység kezdődik a szakaszon belül. Meddig tart? Mi lehetne a címe a párbeszéd eddigi részének, és mi a most kezdődőnek?

61. „kétségbe vonja a tudat közvetlenségét” – Miféle tudatról van itt szó? A következő sorok így döntenek el a kérdést: „közvetlen tudatod van látásodról és tapintásodról” – A későbbiek is figyelmbe véve gondolja meg, nem mondhatnánk-e ugyanennyi joggal, hogy nem a látásról van közvetlen tudatom, hanem arról, amit látok! Talán nem, mert erről a tárgyról a látás révén tudok, és talán a látás „közvetítése” miatt nem lehet közvetlen tudatom róla. De nem lehet-e megfordítani ezt az érvelést? Nem mondhatom-e, hogy csak azért tudhatok a látásomról, mert van mit látnom, vagyis, hogy nincs öntudat tárgy tudat, a tárgy tudat „közvetítése” nélkül?

62. „Tudsz róla, hogy látsz, tapintasz stb., s ezáltal észleled a tárgyakat” – Nem lehet ezt megfordítani? „Észleled a tárgyat, és ezáltal tudsz róla, hogy látsz, tapintasz stb.”?

62. „Nem ismerhetnél meg valamely tárgyat a látáson vagy a halláson keresztül, ~~noha nem~~ [anélkül, hogy tudnád, hogy] látsz és hallasz?” – Nem lehet ezt megfordítani? „Tudhatnád, hogy látsz és hallasz, anélkül, hogy megismernél valamely tárgyat a látáson vagy a halláson keresztül?”

62. „semmi sem fordulhat elő az utóbbi[ban] tudásban, ami nincs benne az előbbiben” – Mi itt az „utóbbi”, és mi az „előbbi”?

63. „Amit nem észlelsz közvetlenül, azt egyáltalán nem észleled” – Az Én készségesen belátja ezt. Ön is?

63. „s egyáltalán nem észleled azt, ami nincs benne [ebben] az észlelésben.” – Magyarázza el, milyen módon van benne egy közönséges tárgy, pl. egy asztal „ebben az észlelésben”!

63. „a látás és tapintás stb., amellyel átfogom a dolgokat, nem maga a tudat” – Ha a látás volna a tudat, akkor tudatában lennének annak, amit látok. Ami „bekerülne a látásba”, az bekerülne a tudatba. De a látás nem a tudat, csak a tudat tárgya. Így a látás tárgya csak a tudat tárgyának a tárgya, vagyis nem tárgya a tudatnak. Ezért szigorú értelemben nem mondhatjuk, hogy „Tudatában vagyok a külső tárgyaknak”, hanem csak ezt: „tudatában vagyok a dolgokra irányuló látásomnak”.

2

65. „Ami [az] érzékelés[re tartozik] tárgya, azt csak érzékelni lehet, gondolni nem [...] közvetlen” – A hivatalos fordítás megoldása nem szerencsés, mert azt a látszatot kelti, hogy közvetlen tudatunk van a tárgyról. Valójában itt a közvetlenség témája az előzőektől eltérően a kikövetkeztetettséggel van kapcsolatban, vagyis az érzékelés, észlelés, szemlélet, illetve a gondolkodás különbségéről van szó. Nem arról hogy mit érzékelek: a tárgyat vagy önmagam állapotait, hanem hogy érzékelek-e vagy gondolkodom.

65. „olyan ismerettel dicsekszel, melyről nem tudod megmondani, hogyan jutottál hozzá. Mert” – Pontosan milyen ismeretekről van szó? Foglalja össze, miért nem tudja megmondani!

66. „Tehát olyasmi, amit a dolgokra vonatkozó minden ismerettől függetlenül végre tudsz hajtani” – Amit itt végre tudunk hajtani, az „az érzeteknek a megkülönböztetése”. – Mit gondol, valóban végre lehet ezt hajtani „a dolgokra vonatkozó minden ismerettől függetlenül”? Egy *a priori* megkülönböztetésről van itt szó?

64–67. Különösen a szakasz összegző befejezéséből tűnhet úgy, hogy ez a szakasz nem hozott érdemi újdonságot az előző szakaszhoz képest. Vagy mégis? Miről szolt az előző (60–63) szakasz, és miről ez?

3

68. „a tulajdonságokon kívül még ott a dolog, amelyen ezek megjelennek: a tulajdonságok hordozója [...], látom és tapintom a tulajdonságok hordozóját.” – A tulajdonságok hordozója tehát nem a klasszikus filozófiából jól ismert szubsztancia!

69. „egyszerűnek kellett látnod, matematikai pontnak, [...] egyszerű, meghatározott állapot, híján minden összetettségnek, tehát matematikai pontként kellene [ábrázolni] megalkotni” – Hogyan jutunk a ténylegesen érzett egyszerűségtől (pirosság) és az összetettség neki logikailag megfelelő hiányától a kiterjedésnélküliséghez? Elképzelhető, hogy aminek nincsenek térbeli részei, így nem térrészből tevődik össze, más szempontból összetett legyen, és viszont, ami más szempontból egyszerű, az térben kiterjedt legyen? (Az egyszerűség mibenlétének megértésére távoli párhuzamként fontolja meg az észlelés anticipációinak kanti elvét is: „A reális tartalomnak, mely az érzet tárgya, minden jelenségben intenzív mennyisége, azaz foka van.” Vajon hogyan viszonyul a fokozat az összetettséghez és a kiterjedéshez?)

70. „Ez a sima vagy érdes mármost ugyanolyan, mint a piros szín, valami egyszerű” – Vajon mit válaszolna a Szellem, ha felvetnénk, a simaság esetleg hasonlít a pirosságra, de az érdeség nem? Hiszen az érdes

dolgok éppen attól érdekesek, hogy felületük nem egyenletes, nem egyszerű, különböző minőségű pontokból áll össze: a simából egymástól bizonyos távolságban különböző magasságig kiemelkedő részek miatt érdekesek, tehát aki érteset érez, az különbözőséget, összetettséget érez.

71. „egymás után” és „egymás mellett” – Vajon miért ragaszkodik a Szellem ahhoz, hogy a különböző érzeteket ne egymás mellé, hanem egymás után helyezzem? Ha azért, mert az egymásmellettség felületet adna, akkor érvelése körkörös volna: ugyanis éppen most akarja még csak bizonyítani, hogy nincs felület, amelynek az egymásmellettség megfelelné.

72. „különféléket érzékelsz, de mindazonáltal *egymás után*, és ismét nem látom be, miért nem egy és ugyanazon pontban követik egymást ezek az érzeteid” – Úgy tűnik, a Szellemnek egy érvre volna szüksége, hogy belássa, miért egymás mellett és nem egymás után vannak az érzetek. Vajon az ellenkező álláspont mellett nem lehetne ugyanígy érvet követelni? Vagy az önmagában evidens, hogy az érzetek különbségei időbeli és nem térbeli viszonyokkal ragadhatók meg adekvátan?

73. „a pusztán érzetben éppenséggel nem létezik egymásmellettség, csak egymásutánosság” – Tényleg nem? Ha minden tapasztalatban csak önmagam, tudatom különböző állapotait észlelem, akkor persze Kant szerint is csak egymásutánosság létezik, mert a belső érzék tiszta formája az idő. De tényleg csak önmagam észlelem közvetlenül, nem pedig magát a tárgyat? Nincsek külső érzékünk is?

74. „Azt is felteszed még” – Ezek szerint itt két feltevés van, az egyik bizonyára korábban történt, a másik a mondat folytatásában. Mi ez a kettő? Miben különböznek?

75. „önmagában már nem észlelhető” – A beszélgetőtársak úgy vélik, még akkor is érzékelhetőnek, sőt színesnek, simának vagy érdesnek kell lennie a dolgoknak, ha az ember érzékei elégtelenek ahhoz, hogy érzékeljék. (A lap tetején ez már eldőlt: „valami olyasmire gondolok, ami hasonlít a felszínre, ami érzékelhető”. Abban hasonlít, hogy szintén érzékelhető.) Vajon mit jelent az „önmagában érzékelhetőség”? Azt, hogy van valaki, aki, az embert felülmúló képességeivel érzékelheti?

76. „Tehát előre tudod” – Figyelje meg, hogy a szövegben fel-fel tűnik a lehetőség, hogy valami olyasmit tudjunk, amit nem érzékelünk.

77. „Tehát tárgyból nem marad semmi, csak az érzékelhető – az, amit tulajdonságnak nevezünk” – Mit válaszolhatna Fichte, ha azt mondanánk, hogy a beszélgetésből kibontakozó idealizmusa valójában materializmus?

77. „a dolog tulajdonságainak igazi hordozója, amelyet kerestél” – Hol van a szövegben az a rész, ahol „kereste” vagy keresni kezdte?

77. „a dolog által elfoglalt tér volna a dolog tulajdonságainak igazi hordozója” – Filozófiai műveltségük alapján arra számítanánk, hogy a tulajdonságok hordozójaként valamiéle szubsztanciára, valami nem érzékelhetőre terelődik majd a szó. Vajon miért nem ez történt?

4

80. „A maga idején kétségkívül látni fogjuk majd, hogyan is áll ez a dolog. Minthogy azonban más esetekben vitathatatlanul az elégséges alap törvénye szerint” – **Olvasás közben figyeljen rá**, mikor jön el ez az idő, és fogalmazza meg, mennyivel több az „egész igazság” annál, ami itt kiderült, illetve mennyi igazság van abban, amit itt az Én mondott! Úgy tűnik, a Szellem azért hangsúlyozza, hogy „más esetekben”, mert itt valójában nem. Igaz ez?

81. „Egyébként mindegy is [...] mindig jól fogod kifejezni magad” – A Szellem itt azt írja le, amit Fichte a tudománytanról gondol. A tudománytan szerinte nem kötődik valamilyen speciális terminológiához, hanem számtalan különböző módon előadható. Fichte soha nem is adta elő kétszer ugyanolyan módon. A tudománytant mint filozófiai rendszert vagy igazságot az olvasónak nem kívülről kell befogadnia, hanem magában kell létrehoznia az útmutatások alapján, amelyeket Fichte, vagy itt most a Szellem ad neki (hiszen aki szabad, az minden meghatározását (köztük a gondolatait is) önmaga adja magának). A Szellem nem közli az igazságot, hanem megmutatja, hogyan hozhatjuk azt létre önmagunkban. – Ha viszont így áll, akkor nem helyes a második könyvben beszélő Ént vagy az első és a harmadik könyvben E/1-ben beszélő narrátort Fichtével azonosítani. Ahogy már az Előszó is figyelmeztetett: „az Én, ki e könyvben megszólal, egyáltalán nem azonos a szerzővel, hanem a szerző azt szeretné, ha az olvasó válna ezzé az Én-né; ha nem pusztán elbeszélésként fogná fel, amit az Én mond neki, hanem olvasás közben valósággal és ténylegesen önmagával beszélgetne, ha fontolóra venne különböző dolgokat, ha következtetéseket vonna le, elhatározásokat tenne, [7] miként könyvbéli képviselője, s ha tulajdon munkája és elmélkedése által, egyedül önmagából kiindulva, létrehozná és felépítené magában azt a gondolkodási módot, amelynek könyvemben pusztán a képe tárul elébe.”

84. „fenti feltevésed szerint” – Mi volt ez a feltevés?

84. „melynek szolgálatára valamilyen szerve is van” – Mi volt ez a szerv?

85. „El kell ismernem.” – Valóban el kell ismernie? Hol lehetne támadni azt a leírást, amelyet a Szellem ad arról, hogyan járok el?

85. „Egy bizonyos iskola” – Melyik? Ismeri ennek az iskolának az erre vonatkozó tanítását?

85. „egy egészen új, csak a kapcsolatteremtés által létrejövő rész *kapcsolódik* és járul egy másik, a kapcsolattól függetlenül meglevő részhez. – Nevezze meg pontosan, mi itt a két rész!

5.

86. „Csakhogy nem időben az első *után*” – Az időbeliség kérdését szövegszerűen az veti fel, hogy a Szellem első (*erste*) és második (*zweite*) tudatról beszél, valamint hogy az időbeli jelentést hordozó *esrt* (a magyarban: ~~esupán~~ [majd csak]) kifejezést használja. Ez azonban csak retorikiai fogás egy fontos megkülönböztetés bevezetésére. Az időbeli viszonyok alapján ugyanis kétfajta alap-következmény viszony különböztethető meg. Az egyikre így jelenik meg a szövegben: „~~esupán~~ [majd csak] az első ~~alajján~~ [következtében] (*zufolge*) hozod létre”, a másik így: „Nem is ilyen következményről (*Folge*) beszélek”. – Határozza meg a kétféle alap-következmény viszonyt, jellemezze őket a tagok időbeli viszonyai szerint is!

86. „amennyiben utólag elgondolkodsz” – Talán itt jelenik meg először a műben, hogy az egyszerű önreflexió (pl. hogy tudom, mit érzékelek, vagy hogy milyen természetes magyarázatot adok erre) kiegészül egy utólagos elgondolkodással: a tulajdonképpeni filozófiai munkával. Fichte máshol explicite kifejtett elmélete szerint a filozófus tudatának kettős sora van: Egyrészt a köznapi tudat, másrészt az ennek a törvényeire és lehetőségi feltételeire való reflexió. A filozófus is végez olyan mentális cselekvéseket, mint bárki más, és ha nem végezne, nem is tudna mire reflektálni. A tudat törvényeit csak saját magában tudja tanulmányozni.) A filozófia (tudománytan) feladata, hogy megmagyarázza a köznapi tudatot, és feltárja a tudatnak azokat a mechanizmusait, amelyek mindig működnek, de általában nem vesszük észre őket vagy ha igen, nem jól magyarázzuk őket. Ezért ad más magyarázatot az egyes jelenségekre (pl. a külvilág hitére) a köznapi ember és a filozófus (mint filozófus).

86–87. „De kísértésbe esem, hogy vagy beismerésemet, vagy egész feltevésemet visszavonjam [...] ti.” – Mi volt ez a feltevés? – Rekonstruálja a kísértés logikáját: milyen érv szól a visszavonás mellett?

87. „Valamely szellemi aktus, melynek mint olyanoknak tudatában vagyunk: *szabadság*.” – Vesse össze ezt a szabadságfogalmat az elő könyvben elfogadottal!

87. „Valamely aktus a cselekvés tudata nélkül: pusztá *spontaneitás*.” – Vesse össze ezt a fogalmat Kant spontaneitás/receptivitás fogalmával!

88. „ez a kérdés a későbbiek folyamán kétségkívül magától meg fog oldódni” – **Olvasás közben figyeljen rá**, hogy hol! Hogyan oldódik meg?

89. „*ha* az érzetnek oka kell legyen” – Úgy tűnik, itt az a lehetőség merül fel, hogy az érzetnek esetleg nincs is oka. **Olvasás közben figyeljen rá**, Mire jutnak a beszélgetőtársak ezzel kapcsolatban?

89. „Úgy tűnik föl, ~~mindezt~~ közvetlenül tudom. – A németben arra, hogy mit tudok közvetlenül, csak egy *es* utal, amely kevés támpontot ad. Egy biztos: a „mindez” nem az egyetlen lehetséges fordítás, sőt, az *es* inkább egy, mint több tudásra látszik utalni. Vajon mi lehet az, amit az Én közvetlenül tud? (Vegye figyelembe a következő is! Mielőtt a közvetlen *tudásról* beszél, az Én elismeri, hogy csak *feltételez*. És megszólalásának két részét egy gondolatjel választja el egymástól.)

89. „*ha majd* újból kénytelenek ~~leszünk~~ [lennénk] visszatérni hozzá, mint egyedül lehetséges válaszhoz” – **Olvasás közben figyeljen rá**, visszatérünk-e hozzá, és beigazolódik-e, hogy ez az „egyetlen lehetséges válasz”!

89. „Hogy mit jelenthet ez a válasz: közvetlenül tudod” – Ellentmond-e ez a válasz annak, amit eddig kiderítettünk, hogy az érzettől mint közvetlentől az elégséges alap elve alapján spontán aktussal valami közvetetthez lépünk tovább?

89. „minden lehetséges úttal kísérletet teszünk” – **Olvasás közben figyeljen rá**, melyek ezek az utak? Meddig tart a szövegben ezek kiértékelése?

91. „általános igazságokra irányul [...] Ama sajátos tudás” – Itt az általánosról annak egyik esetére térünk át. A lap aljához érve határozza meg pontosan, mi az a különös eset, amelyről itt szó van!

91. „Ha jól meggondolom, csupán a léte és a lét összefüggésére vonatkozó képzeteimnek írok elő törvényeket” – Vagyis nem két létező: a képzetalkotó és a tárgy viszonyának törvényeit írom elő. E fontos mondat értelmében további magyarázataink a szubjektum határain belülre korlátozódnak. Így az elégséges alap elve nem követelheti meg többé, hogy a képzeteimnek külső oka kell, hogy legyen. Az elvet *mint* a külső tárgyakra való következtetés princípiumát fel kell adni. Ennek megfelelően a szövegben a „tárgy” helyett megjelenik a „tárgy képze”. – Vajon milyen meggondolás vezette az Ént arra, hogy a Szellem kérdésében foglalt tételnél, hogy a lét számára ír elő törvényeket, egy gyengébb tétel mellett köteleződjön el? – Hogyan viszonyul álláspontja Kant híres tételéhez: „mintegy törvényt lehet szabnunk a természetnek,

sőt egyenesen lehetővé tehetjük azt” (TÉK B 159)?

92. „a közvetlen tudat fent említett második válfaja” – Hol említettük korábban? Amit ott megtudtunk róla, az miképpen van összhangban azzal, amit most tudtunk meg?

93. „a tárgy képzetének közvetlenül az érzettel együtt tudatában vagyok.” – Nem mond ez ellent mindannak, amit korábban már beláttunk? Például, hogy a piros egyszerű érzetét csak kiterjesztem egy felületre?

93. „Mégiscsak eredendően tudatában kell legyek, hiszen” – Eredendően = közvetlenül, reflexió nélkül – Az Én itt a „hiszen” szóval jelzett érvelés alapján elfogadja a Szellem felvetését, hogy nemcsak esetleges reflexió révén képes tudatára ébredni az eljárásának, közvetlenül is tudatában kell lennie. Mi az érv logikája?

93. „Megtaláltam a feloldást” – Az előző érvelés bizonyára ennek a feloldásnak is a kulcsa. Hogyan?

93 Ugyanakkor mégiscsak azt találtuk, hogy az elégséges alap elvének megfelelő cselekvés vezet hozzá, de nem vagyunk tudatában a cselekvésnek mint olyannak.

93. ~~A tárgyról való tudat csupán a tárgyra vonatkozó képzet alkotásomnak tudata~~ [A tárgy tudata csak a tárgyról való képzetet létrehozó cselekvésem ... tudata.] – Később (94.) ezt a tárgy tételezésén tudatának is fogjuk nevezni. – Hasonlítsa össze ezt az eredményt a 85. oldal szövegével: „Szigorú értelemben véve [nem a *dolgok tudata* van meg benned, hanem a *dolgok* (feltétlenül létező, önmagában szükségszerű, számodra mégsem valóságos) *tudatának tudata* (amely éppen úgy jön létre, hogy az elégséges alap törvényének segítségével túllépsz a valóságos tudaton).]

93–94. „S így minden tudat csupán közvetlen tudat” – Hogy viszonyul ez az állítás a 85. oldal második felén közvetlen és közvetett tudat között felállított megkülönböztetéshez?

6.

95. „Ily módon ugyanis csupán valamilyen pusztá *erőnek* jutnék tudatára” – Az előző és a következő bekezdésből is világos, hogy az Én dolgokat szeretne találni önmagán kívül. Most azonban úgy tűnik, az elégséges alap elve ilyenekhez nem, hanem csak erőkhöz vagy azok képzetéhez vezethet el, vagyis nem alkalmas arra a célra, amelyre igénybe akarta venni. Ezért vonja vissza az feltételezését. – Ez a lépés csak akkor megalapozott, ha belátható, hogy az elégséges alap elve révén valóban csak egy erőnek jutna tudatára. Hogyan lehet ezt belátni?

97. „testeknek ez a tudata, melyet még nem tudsz megnevezni, szembeszökően hasonlít a valóságos észlelésre” – A Szellem itt az Én beszédének végére utal vissza a 95. oldal alján. – Lapozzon vissza, és rögzítse: Pontosan mire hasonlít, és mi az, amit nem tud megnevezni?

98. „ez a tudat a tulajdon *létednek* a tudata” – Foglalja össze saját szavaival, hogyan jut a Szellem erre a következtetésre.

98. „amennyiben *tudással rendelkező* lét, azaz intelligencia vagy” – Így jelöli a Szellem, hogy nem az én teljes fogalmát, nem teljes lényegünket ragadjuk meg ezeken az oldalakon, hanem csak az elméleti ént. A gyakorlati énről a Harmadik könyv fog szólni. Hasonló megszorítást olvashatunk a 100. és a 101. oldalon is.

101. „természetesen anélkül, hogy ez a körülmény tudatossá válhatna benned” – a 98. oldal alján is szó volt arról, hogy valamit mint olyant nem ismerünk fel. Ugyanarról a dologról van szó a két helyen?

102. „pontosan olyan volna, mint amilyenek fent éppen a kívüled fennálló létről való tudatot leírod” – A szellem a 98. oldal tetejére utal. Lapozzon vissza, és hasonlítsa össze a két szövegrészt!

102. „magának a tudatomnak belső törvényeiből létrejöhet valamilyen kívülem, az én hozzájárulásom nélkül fennálló létnek a képzete” – Miféle belső törvényekről van itt szó?

103. „ezt már korábban beláttad; hogy ez éppen térbeli kiterjedése folytán alakulhat át valami *érzékelhetővé*, azt ~~már~~ sejt[et]jed” – Lapozzon vissza a 78. oldal konklúziójához vezető gondolatmenethez, és idézze fel, hogyan jutotta az én ehhez a belátáshoz, illetve ehhez a sejtéshez!

103. „csupán maga a tér jelent feladatot számunkra, s csak azt kell érthetővé tennünk, hogyan jön létre a tér a pusztá tudatból” – Ez a kérdés már a 77. oldalon is felbukkant.

105. „Elhatoltál a kívüled levő dolgok képzeteinek igazi forrásához.” – Itt a szakasz végéig tartó összegzés kezdődik. Keresse ki az egyes megállapításaihoz tartozó szöveghelyeket, vesse össze az ottani megfogalmazásokat az itteniekkel!

105. Nagyon találóan *szemléletnek* nevezték el ezt a tudatot. – Fichte itt vezeti be a szemlélet Kantnál is jelentős fogalmát. **Olvasás közben figyeljen arra**, hogy a szemlélet hogyan különbözik az érzettől és a gondolkodástól!

107. „fent azt válaszoltad” – Tekintse át újra a beszélgetésnek ezt a részét a 61. oldalon!

107. „Kettős tudat kell legyen.” – A következő mondat alapján magyarázza el, mitől kettős ez a tettős tudat!

107. „Mármost ezáltal” – Mi által? Nyelvtanilag több megoldás is kínálkozik: 1. az egész megelőző tagmondat által kimondott tény, 2. az érzékelés, 3. az *érzékelés*

107. „Így világossá válik az is, miért hiszem, hogy felületeket látok vagy tapintok” – Itt a szöveg visszautal a szakasz elejére, ahol az Én éppen azért kívánta visszavonni egy korábbi feltevéseit, mert azok az alapján nem tudta megmagyarázni az olyan élményt, mint amelyet egy felület nyújt. Lapozzon vissza a 95–96. oldalra, és gondolja át, az ott hivatkozott természetes érzéseket, és a belőlük fakadó bizonytalanságot mennyiben magyarázzák, illetve hártják el a mostani eredmények!

7.

108. Lapozzon vissza a 105. oldalra, ahol (a lap harmadik harmadában) Fichte bevezeti a szemlélet fogalmát. A 7. rész egyik legfontosabb témája a Kanttól ismert fogalmak: érzet, szemlélet, gondolat/gondolkodás egymáshoz való viszonyának tisztázása. **Olvasás közben figyeljen arra**, hogy mikor melyikről van szó.

108. „De akkor a dolog nem az elégséges alap törvényének segítségével levont következtetés útján” – Mi lesz így mindazokból az érvekből, amelyek az elégséges alap elvének szerepéről szóltak (80)? Mi szerepe maradhat még így ennek az elvnek? – Hamarosan fény derül erre, de érdemes az elv korábbi felhasználásának eseteit áttekinteni.

108. „A tudat első tartalma az érzékelhető mint olyan.” – Nem mond ellent ez az elsőség annak, hogy a második könyv elején a vizsgálódásunkat a tudat olyan közvetlen tartalmainál kezdtük, mint a piros érzete? Nem úgy volt, hogy az érzetből kiinduló vizsgálódás vezetett el a tárgy kérdéséhez? Lapozzon vissza a 60., 68., 95. oldalra! – Nem mond ez ellent a 85. oldal állításának is? [nem a *dolgok tudata* van meg benned, hanem a *dolgok* ([...]) *tudatának tudata* (amely éppen úgy jön létre, hogy az elégséges alap törvényének segítségével túllépsz a valóságos tudaton)]. ~~nem a dolgoknak vagy tudatában, hanem csupán az a tudat alakul ki benned~~ [(éppen azért, hogy az elégséges alap törvényének segítségével túllépsz a valóságos tudaton), *hogyan van valamilyen tudat a dolgokról*]

110. „Erre a megállapításra [megjegyzésre] hivatkoznak” – Melyikre? – A Szellem inntől megszólalása végéig a „védelmezőkkel” foglalkozik. Elmondja, hogy előbb feladja a gondolatot, hogy következtetnénk a külvilág tárgyaira, majd visszatérnek hozzá. Miért adják fel? Miért térnek vissza hozzá?

111. „Mutasd meg nekem, s azzal be is érem.” – Úgy tűnik, a Szellem nem ellenkezik, és belekezd a megmutatásba. Meddig tart ez a rész?

113. „s a szín, amelyet rajta lá[tok], úgyszintén valóságos” – Hogy jön ide újra a szín, mikor a térbeli viszonyokról (nagyság, helyzet) kezdtünk beszélni?

114. „Legyőztél” – Miből fakad ez a beismerés? Mi volt az, ami olyan nagy új belátás volt, hogy vereséggé kellett megélni? Mi az az álláspont, amelyet eddig védelmezett az Én, de most fel kell adnia?

114. „[és a tudatban mindig egy következtetés megy végbe a bennem levő megalapozottról egy rajtam kívüli okra.] ~~s ez a tudat a bennem levő, megalapozott jelenségről mindig a kívülem levő alapra következtet.~~” – Korábban (pl. 108, 110) mintha már elvetettük volna azt a gondolatot, hogy érvényesen következtetünk a külvilágra. Most visszatérünk ehhez az állásponthoz? Lásd még a 117. oldalt is!

115. „részben mint gyakorlati lénynek, részben mint intelligenciának. Az első tudat *érezet*, a második a *szemlélet*” – Vajon miért tartozik a gyakorlati lény mivoltomhoz az érzet, amely pl. a 98. oldal leírása szerint elszenvédést tételez fel a szubjektumban, nem pedig cselekvést, amit a gyakorlati lénynek inkább tulajdonítanánk? Egyáltalán hogyan bukkan fel itt és már a 107. oldalon is a gyakorlati lény, ha korábban 98. 100., 101. oldalon hangsúlyoztuk, hogy az ént csak mint intelligenciát elemezzük itt?

117. „Következésképpen [...] minden külső tárgyat mint téged afficiáló tárgyat képzelisz el” – Miből és hogyan következik ez?

118. „Azt mondtam: *kigondolod a tárgyat*” – A 116. oldalon, ha nem is a Szellem, de az Én elutasította a kigondolást. Nincs itt ellentmondás?

118. „Valamilyen kívülem levő *erő*.” – A 95. oldalon egyszer már jutottak az elégséges alap elvével egy erőhöz, de akkor azt nem találták megfelelő eredménynek. Nincs itt ellentmondás?

119. „Az imént még egy hordozót kerestél” – A 77. oldalon. Miképpen hordozó az erő? A tér továbbra is tekinthető hordozónak?

123. „amint azt te magad is nagyon jól leírtad önmagad számára” – Mikor írta le?

8.

125. A mű fő kérdése a 12. oldalon az volt: „Mi vagyok én magam”? Az első könyv adott egy választ, amellyel a narrátor nem elégedett. Mi volt ez a válasz? – Hosszú idő után most újra önmagunk mibenléte lesz a téma. **Olvasás közben figyeljen arra**, hogy milyen új válasz születik a kérdésre, és milyen viszonyban van ez a korábbival!

127. „amaz intelligencia, melyet a szemlélet földi testté változtat át” – A külvilág tárgyainak analógiája alapján ismétlésképpen magyarázza el, hogyan történik ez!

127. „mi más lehet ez a [z intelligencia] ~~lény~~ az említett alapelvek szerint, mint gondolkodásom produktuma”

– Az bizonyára világos már, hogy a tudat törvényei hogyan hozzák létre a külvilág képzetét, talán az is, hogyan változtatják földi testté az intelligenciát. A következő bekezdés alapján magyarázza el, hogy miért a gondolkodás produktuma maga az intelligencia is, amely testté változik?

128. „Csak a *valóságos, meghatározott* képzetalkotásnak, gondolkodásnak, akarásnak, mint meghatározott eseménynek ébrednek közvetlenül a tudatára...” – Korábban a 92–93. oldalon a közvetlen tudat két fajtáját különböztettük meg, később egy harmadik is előkerült (melyik?). Ezek egyikébe botlottunk újra, vagy ez most egy további közvetlen tudat?

128. „... semmiképpen sem [...] annak a lénynek, kiben e képességnek benne kell lappangania. – A 94. oldal szerint „önmagamnak a tudata” közvetlen tudat. Nincs itt ellentmondás?

128. „Közvetlenül szemlélem *ezt* a meghatározott gondolkodást ... intellektuális szemlélet” – Miben különbözik az intellektuális szemlélet attól, amellyel már korábban is találkoztunk?

128. „ugyanúgy, ahogy fent az érzékelésben foglalt állapotom elgondolása is fél gondolat volt csupán” Lapozzon vissza a 80. (és a 84.) oldalra, és nézzen utána, miért volt fél gondolat, és hogyan lett belőle egész!

128–129. „miként fent [...], úgy itt a *meghatározotthoz* [...] valamilyen *meghatározhatót* [...] ugyanolyan okból” – Vajon miért nem egy meghatározót gondolok hozzá, ha egyszer ugyanúgy járok el, ugyanolyan okból?

129. „miként hozza létre magát ez a gondolkodó lény pusztán tulajdon gondolkodása által” – Magát hozza létre vagy önmaga képzetét?

131. „az Én-tudat valamennyi képzetemmel együtt jár, valamennyiben szükségszerűen benne rejlik” – Van ennek valami köze az appercepció transzcendentális egységéhez, ahhoz, hogy „*Lehetségesnek* kell lennie, hogy a »gondolkodom« valamennyi képzetemmel együtt járjon” (TÉK 16. §)?

131. „Ily módon az Én minden pillanatban eltűnne előlem, és újjászületne a számomra; minden új képzet kíséretében létrejönne egy új Én” – Miért kell ennek így lennie?